

PAPP Z. ATTILA

Budapesti egyetemek és folyóiratok a „szakmában”

– az intézményesült szociológia néhány vonatkozása a 90-es években Magyarországon –

Bevezetés

Az alábbi kísérlet nem „klasszikus” szociológiatörténet kíván lenni, azaz nem a magyarországi szociológiában az utóbbi évtizedben beállt változásokat veszi szemügyre. Különben is tudatában vagyunk annak, hogy a szociológia történetének tárgyát, mint olyat, nem egyszerű meghatározni, vagyis ajánlatos több síkon vizsgálni. Saád József szerint a szociológiatörténet négy dolognak a történetéről szól: a társadalmi gondolkodás elemzéséről, a szociológiai gondolkodás eszmetörténeti áttekintéséről, a szociológiai elméletek történeti elemzéséről és a szociológia mint diszciplína művelésének tudomány-szociológiai feldolgozásáról (Saád 1996).

Jelen írás leginkább az utóbbi síkhoz kapcsolódik, ugyanis szándékunk a szociológia elmúlt évtizedekben beállt változásainak figyelembevételével, és egyfajta folytonosság feltételezésével a szakma két kisebb szeletére irányul: egyrészt három olyan budapesti egyetemre koncentrálunk, ahol szociológus, vagy szociológiához „közel álló” képzés zajlik, e három egyetem a következő: Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológia és Szociálpolitikai Intézete (ELTE), Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem (BKE) és a Közép-Európa Egyetem (CEU) - másrészt pedig megvizsgálunk néhány 1990 utáni szociológiai folyóiratot (*Társadalmi Szemle*, *Szo-*

ciológiai Szemle, Társadalomkutatás, Replika, Valóság — ez utóbbi, mint ismeretes, nem szaklap).

Az egyetemi képzés és a folyóiratok áttekintésével azt szeretnénk megtudni, hogy a jelenlegi magyar szociológiában létező diskurzusok milyen mértékben tekinthetők a múlt örökségének, milyen nyugati mintákat követnek (ha követnek), illetve melyek tekinthetők közülük valamilyen belső innováció részének. Az írásunk elején említett folytonosság feltételezése nem valamilyen szakmai evolúciós felfogást takar, pusztán arra utal, hogy a magyar szociológia mégoly szűk szeletére való reflektálás igénye is, mint amelyet célul tűztünk ki, egyrészt szükségessé teszi a múlt néhány vonatkozásának számbavevését, másrészt pedig feltételezi a szociológia mai helyzetének megítélését is.

Pillantás a közelmúltra

Tamás Pál szerint a hatvanas évek első felében intézményesülő magyar szociológia a nyolcvanas évek derekáig a következő főbb eredményeket érte el: 1. a magyar társadalom működéséről olyan ismereteket szerzett és tett a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, amelyek nagymértékben elősegítették a társadalom önismeretét; 2. az önismerettel párhuzamosan a társadalom jó részének problémamegoldó képessége javult, ez pedig hozzájárult egy újfajta tudatosság kialakításához; 3. a szakma által a tudomány és a döntéshozó szervek számára gyártott ismeretek nemzetközi összehasonlításban is mérvadóak; 4. a szociológiai szemlélet és módszertan más társtudományokban is elfogadottá vált, illetve meghonosodott; 5. a szociológia elismert szaktudománnyá válását egy újfajta tudományos kultúra kísérte (Tamás 1988).

A szerző szerint azonban a kezdeti radikális társadalomkritikai szerepvállalás kudarcát az „össztársadalomtudományi” program kétségei követték, majd ezt váltotta fel a „szaktudományi program” viszonylagos sikere. A nyolcvanas évek végére a szakma önmagát elsősorban szaktudományként határozta meg, kialakult egyfajta szakmai kánon, azaz azon magyar és nem magyar szerzők, illetve elméletek listája, amelyeket ajánlatos volt idézni (vagy éppenséggel kerülni) az egyes szakmai publikációkban. Természete-

sen nem létezett, nem létezhetett (és ma sem létezik) egységes konszenzuson alapuló megismerési stratégia, azonban a szakmai öntudatra vonatkozó koncepciókjórészt konvergáltak. A szociológia tudományának műveléséhez szükséges intézmények (egyetemek, kutatóintézetek, folyóiratok stb.) már ebben az időszakban is léteztek, egy 1980-as minisztériumi határozat például lehetővé tette a szociológia oktatását a nem szakfakultásokon is. Mindezekkel párhuzamosan létrejöttek olyan nemzetközi szakmai kapcsolatok, amelyek nemcsak a magyar kutatók nyugati jelenlétét biztosították, hanem visszahatottak a „bennszülött” tevékenységre is, hiszen éppen ezek a kapcsolatok erősítették meg az itthoni szakmai professzionalizációt, avagy profizmust (itt elsősorban a nyugati szakirodalom hazai terjesztésére, illetve az amerikaiak bélyegzett kvantitatív módszerek itteni alkalmazására gondolunk).

A szociológia közbeszedévé válása annak ellendiskurzusként való tételezését is jelentette. Kuczi Tibor szerint a hatvanas évek után a szociológia a modernizáció, a társadalom racionális alapokra való helyezésének, illetve az erről szóló nyilvános okoskodás számára fogalmakat gyártott, illetve szállított (Kuczi 1992). Az egyik ilyen alapvető fogalom a mobilitás volt, amelyet ha -weberi ihletéssel - összekötünk az előnyös gazdasági cseréken alapuló társadalmi cselekvésekkel, máris eljutunk az egyén szabadságát, az individuális választás lehetőségét felvállaló, a pártideológiával szemben működő elképzelésekhez. Az egyén szabadságának elismerése pedig az egyetlen „Igazság” megkérdőjelezésével, a társadalmi normalitás voltaképeni plurális jellegének hangsúlyozásával járt együtt. Az államszocialista berendezkedés hivatalos ideológiájának közepette ezek a koncepciók nyilvánvalóan utópisztikusan hatottak, a szociológia azonban hitelességét a tudományos tényekre való hivatkozással és ezek ideológiamentes interpretációja által legitímálta (az más kérdés, hogy a tudásszociológiában már rég megállapították a társadalmi tények konstruált jellegét). A szociológia ellendiskurzusként való tételezése tehát azt jelentette, hogy „tematikája, szóhasználata, érvelésmódja túlterjedt a ... szakmai körön, s keretet adott a modern diskurzus megszerveződésének” (Kuczi 1992:48). Ebben az összefüggésben a szociológia akár a rendszerváltás „elénekésének” is tekinthető.

Válságtudat: szakmai önreflexiók a 90-es években

A politikai és gazdasági átalakulások új kihívások elé állították a szociológiát. A korábban kivívott státusát megőrzendő a megváltozott társadalmi kontextusban is újat, hiteleset kellett mondania, szembesülnie kellett olyan újonnan felbukkanó társadalmi problémákkal, amelyek korábban vagy nem léteztek, vagy tabunak számítottak (privatizáció, nagyméretű elszegényedés, kisebbségi csoportok „megmutatkozása”, idegengyűlölet, migráció stb.). A felgyorsult társadalmi változások sajátos paradoxont idéztek elő: miközben a szakma számára a társadalom egyre több oldala kínálta fel önmagát, egyre több szabadon kutatható téma került a szociológusok érdeklődési terébe, a kutatások támogatására korábban kialakult csatornák fokozatosan megszűntek vagy teljesen átalakultak. Az államszocializmus keretei között bevált finanszírozási gyakorlat kemény cenzúrát jelentett, és a monopolhelyzetben lévő tudományos akadémiai apparátust preferálta. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kutatásokhoz új típusú támogatásokat kellett szervezni, illetve találni.

A homogenizáló konnotációkat hordozó keleti (szocialista) tömbből való megszabadulás előtérbe sodorta a hovatartozás kérdését, amely nemcsak mentális jellegű problémaként, hanem a régió szociológiájának sajátosságaként is tétéleződött. Ugyanis ha a magyar szociológusok közép-európaiként definiálják önmagukat, felmerül a kérdés, hogy az általuk gyakorolt szakma hordoz-e olyan elemeket, amelyek ezt a közép-európaiságot hivatottak kifejezni. A témáról a *Magyar Szociológiai Társaság* 1991. évi közgyűlésén Csepeli György és Wessely Anna tartott előadást, majd az újonnan indult *Replika* című folyóiratban erről szakmai vita is zajlott. Csepeli és Wessely amellett érvelt, hogy „kötődünk kell a magyar társadalmi tapasztalat másságához, amely révén oly módon űzhetjük a szociológiát, ahogy senki más, és nem pedig úgy, ahogy akárki is megteheti” (Csepeli-Wessely, 1992:1). Szerintük ez a régió, amely se nem Nyugat, se nem Kelet, de majdnem mind a kettő („Közép-Európa *majdnem* nyugati volt a középkor óta, és a második világháború után *majdnem* keletivé vált”) olyan inherens, eleve adott konfliktusokat hordoz, amelyeknek tolmáccsá kell avatniuk az itteni társadalmi gondolkodókat. A szociológus számára ez azt jelenti, hogy járatosnak kell lennie a nyugati (racionalizált) szaknyelv-

ben, de ugyanolyan magabiztosan használnia kell a keleti szaknyelvek féltve őrzött sajátosságát is: a metaforákat. A metaforákban rejlő kétértelműség, a dolgok megnevezése más dolgok által a szerzőpáros szerint alkalmas a nem nyugati típusú társadalmak és szociális attitűdök leírására.

A vita több irányba gyűrűzött tovább, egyrészt módszertani vitává alakult (kvantitatív versus kvalitatív módszereket alkalmazzunk-e), másrészt a közép-európai értelmiség szerepéről szólt (szakember versus elkötelezett közéleti ember legyen-e), harmadrészt pedig a Kelet és Nyugat vélt vagy valós konfliktusairól szólt. A vita természetesen (!) nem zárult szakmai konszenzussal, azonban az mindenképpen örvendetes volt, hogy felszínre kerültek az új társadalmi kontextusban továbbra is szociológiát űző egyének és csoportok sajátos gondjai.

1992-től kezdődően egyre határozottabban már a szociológia válságáról kezdenek beszélni, mondhatni kialakult egy válságtudat is. A *Magyar Tudomány* 1992/5. számában *Fenyegetett helyzetben a szociológia?!* címmel megjelent egy interjúblokk, amely már címében is hordozza a válságállapotra utaló jeleket. Az egyik meginterjúvált, Szelényi Iván itt már kijelentette, hogy a magyar szociológia súlyos intézményi és intellektuális válságban van, „s jobb, ha ezzel szakmánk szembenéz: a szociológia «elefántcsonttorony diszciplína», praktikus haszna csekély, az irodalomhoz, történelemhez, művészettörténethez hasonlóan az általános emberi műveltséghez, a világnézet alakításához fontos, de valóságos piaci kereslet iránta nincs, s nem is lesz”. Szintén a *Magyar Tudományban*, 1993-ban megjelent egy újabb Tamás Pál-elemzés (Tamás 1993), amelyben azt állítja, hogy a szociológia válsága azért vált csak 1991 végén, 1992-ben láthatóvá, mert addig a korábbi évekből származó viszonylag jó ellátottságnak köszönhetően a szakma megélhetett tartalékaiból (fel nem dolgozott anyagokból, meg nem jelentetett szövegekből), majd egy évvel később ugyanő (Tamás 1994) már részletesebben fejti ki a szociológia válságára vonatkozó koncepcióját. Szerinte a szociológia akkori állapotát jellemző feszültségek öt alapanomália köré rendezhetők: 1. a szociológus szerepkészletének zavarai; 2. tudományszervezési feszültségek; 3. a szociológia szakmai szerepfelfogásának polarizáltsága; 4. kognitív válság; 5. tudománypolitikai válság.

A tudománynak szélesebb értelemben vett társadalmi környezetbe való beágyazódásán kívül tehát szembe kellett néznie bizonyos belső gon-

dokkal is, mint például a szakmai utánpótlás biztosítása, intézményesülésének megőrzése és bővítése, a szakmai elbírálások tudományos kritériumokra való helyezése. A szociológiával szembeni új kihívásokat Némedi Dénes és Róbert Péter a következőképpen fogalmazták meg: „A politikai támadások elleni folyamatos védekezési kényszer légkörében a tudományos minőség kritériumai nem mindig érvényesülhettek. Ma viszont égető szükség lenne egy olyan tudományos közeg kialakítására, amelyet a kritikai nyilvánosság, a belső kritika, a nyílt vitakultúra jellemez” (Némedi-Róbert 1995:59). Egy 1996-os interjúban Némedi továbbá kifejti azt is, hogy a szociológia azért került válságba, mert a jóléti szociális állam lebontása magával hozza a szociológia veszteségét is, ugyanis ilyen társadalmi környezetben a szociológia által felkínált fogalmi apparátus nem használható (Hovanyecz 1996).

1998-ban szintén a *Replika* oldalain zajlott egy újabb vita, de amely méltán tekinthető az 1991-92 évi folytatásának. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok kapcsán észlelt egyenlőtlenségeket szóvá tevő vitaindítóban (Csepeli-Örkény-Scheppele 1998) a keleti és nyugati kutatók közötti eltérésekről van szó, ám az előbbi vitában ismertetett témák is sorra felbukkanak. A leglényegesebb új állítás az, hogy a nyugatiak valójában gyarmatosítják keleti kollégáikat, hiszen őket jobbra csak adatszolgáltatóként, vagy (az előbbi vitához mintegy ironikusan kapcsolódva) a szó szoros értelmében vett tolmácként használják.

A jelen terepein: az egyetemi tanrendek

A magyar szociológia már az elmúlt évtizedekben is Budapest-centrikus volt, igaz, szakmai képzés más városokban is zajlott, és jelenleg is egyre több helyen zajlik. Az általunk kiválasztott három egyetemre azért esett a választásunk, mert a szakmai diskurzust uraló aktorokat kívántuk beazonosítani. Célunk nem valamilyen reprezentativitás biztosítása, hanem sokkal inkább bizonyos képzési trendek tetten érése, illetve ezen trendek összevetése a korábbiakban vázlatosan ismertetett „szakmai közhangulattal”. A három egyetem más-más előtörténettel rendelkezik, ezen belül pedig a szociológia oktatása is különböző múltra tekint vissza. A

legifjabb intézményben (a budapesti CEU-n) például nincs is külön szociológia tanszék, holott több ismert magyar szociológus és politológus is oktat ott. Az egyes intézményekről szerzett információink különböző dokumentumok elemzéséből, illetve interjúkból származnak.

A tanrendek és bizonyos, az egyes tanszékek által folytatott kutatások listájának elemzésével az a célunk, hogy meg tudjuk állapítani, ezekben az intézetekben létezik-e kialakult szakmai kánon, illetve a kánon kötelezettségén kívül, milyen típusú társadalmi problémákra koncentrálnak az itt oktatók/kutatók. Az egyetemi képzés tanrendekben megjelenő tartalmi oldala érdekel elsősorban, és nem az intézetek strukturális vagy egyéb sajátos gondjai (amelyekből, mi tagadás jócskán találhatunk).

Ha az egyetemi képzés tartalmi oldala rárimel a társadalom kisebb-nagyobb részében jelentkező gondokra, felmerülhet a kérdés, hogy az egyetem diskurzusformáló tényező-e vagy sem? Az egyetem mint a nyilvánosság egyik része teremt-e diskurzust, vagy „csak” befogadja azt? És ha az egyetemnek köze van egyes fősodorba tartozó diskurzusokhoz, akkor ez a szakmai hagyománynak, vagy nyugati mintakövetésnek köszönhető-e, avagy egy új társadalmi probléma artikulálódása?

Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző központ „hat részlegről áll. A nappali tagozatosok szociológiát, szociálpolitikát tanulnak (első vagy második főszakként), és szociális munkás képzésben részesülhetnek” - áll az intézet internetes honlapján. Míg a hetvenes években négy tanszék működött (Elmélettörténeti, Szociológiatörténeti, Társadalomkutatások Módszertana és Szociálpszichológiai Tanszékkel), ma az intézetnek hat tanszéke, illetve egy angol nyelvű programja van. A két új tanszék a Történeti Szociológia és a Szociálpolitikai Tanszék, az angol nyelvű program magyar megnevezése pedig Kisebbségsszociológia Tanszék (Ethnic and Minorities Studies Program).

Mint látható, a képzés korábban kialakult struktúrája tovább él és bővítésre is sor került. Az ELTE-n a legnagyobb a szakmai örökség, a szakmai kánon itt érezteti leginkább hatását, az elmúlt évtizedekben felhalmozott tudásmennyiség szervesen beépült a tanrendekbe. A szociológiatörténet azonban mintha megállna Bourdieu-nél, vagy legalábbis a szigorlati tételek között (időben) utána következő szociológusra vonatkozó nem szerepel. A struktúra-, rétegződés- és mobilitásvizsgálatok a magyar

szociológia nemzetközi viszonylatban is erős oldalának számítottak, e területen a hálózati jellegű megközelítések jelentenek újdonságot (igaz a netwerkelemzés hazai terjesztése már a nyolcvanas évek vége felé beindult).

Egyedülálló törekvés az angol nyelvű kisebbségszociológiai program beindítása. A program keretén belül a kisebbségi kérdés több aspektusát (történeti, jogi, szociálpszichológiai, kulturális stb.) és kutatási módszereit ismertetik, de a program egészének sikerességét nem támassza alá az ezen a szakon végzett hallgatók száma.

A kilencvenes évek hangulatát leginkább a választható tantárgyak és a kutatószemináriumok próbálják visszaadni, ezek között találjuk azokat a tantárgyakat, amelyek *par excellence* e korrall foglalkoznak. Itt gondolunk elsősorban az olyan tantárgycímekre, mint például a posztmodernitás szociálpszichológiája, a diktatúrák lélektana, bevásárlóturizmus, bevásárlóközpontok. Mivel ezeket „csak” választható tárgyként találják a hallgatóknak, semmi esély nincs arra, hogy innen valamelyik alcím szigorlati tétellel izmosodjon. A kánon mintha legyőzné a jelen receptálásának igényét. Ez a látens szándék érvényes az ELTE és BKE közös szervezésében 1993-ban beindult Ph.D. képzésre is. Ezen a posztgraduális szinten a képzési rendszer szinte megismételi önmagát: újra törzstárgyakkal és (Budapesten végzett hallgató szemszögéből nézve) jórészt újra ugyanazokkal a tanárokkal találkozhat a jelentkező. A választható tárgyak ezen a képzési szinten kivétel nélkül a kilencvenes évek társadalmának valamely szegmensét célozzák meg, azonban ezek a területek és kutatási eredményeik szintén nem kerülnek be a szakmai kánonba.

A BKE Társadalomtudományi Kara az egyetemi kari tájékoztató szerint a „megalapozott közgazdasági képzettséget szélesebb társadalomtudományi és politikatudományi ismeretekkel kiegészítve olyan szakembereket képez, akik integrált közgazdasági-társadalomtudományi ismereteket igénylő munkafeladatok ellátására hivatottak”. E képzés során két olyan szak indult, amely témánk szempontjából releváns: a szociálpolitikus-közgazdász szak (társadalombiztosítás és településfejlesztés főszakirányokkal), illetve a szociológus-közgazdász szak (szervezetszociológia, közvéleménykutatás és vállalkozáselemzés főszakirányokkal). A karon belül működő Szociológia és szociálpolitika tanszék főbb kutatási területei a gazdaságszo-

ciológia (elitek, vállalkozók, privatizáció, nagyvállalatok), etnikai kisebbségek, nők a társadalomban, nagyvárosi szegénység, társadalmi devianciák, szociológiai elméletek története, gazdaságpszichológia, döntés és játékelmélet, oktatásszociológia, kultúrszociológia témakörökben zajlanak.

A közgazdaság keblén felnövő szociológusoknak átláthatóbb a helyzetük, mint az ELTE-n tanuló társaiknak. Itt ugyanis szinte a teljes szociológusi potenciál elsősorban a közgazdasági szférához kapcsolódva létezik, hiszen a képzés maga olyan közgazdasági előismeretekkel rendelkező egyéneket céloz meg, akik különböző okok miatt a szociológia vagy szociálpolitika felé sodródtak (zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy a BKE-n a harmadévet befejező és szakválasztás előtt álló hallgatói között kialakult informális listán a szociológia szak a legkevésbé vonzóak közé tartozik). A kutatási témákat tekintve látható, hogy ezen intézmény alkalmazottai bátran és nem föltétlenül csak a szűkebb értelemben vett gazdasági szférához kapcsolódó társadalmi szegmenseket vizsgálják. A szakmai kánon itt is jelen van (a kötelező tárgyak között megtaláljuk például a társadalomszerkezet, módszertan, szociológiai elméletek kurzusokat), de a szakirányok profiljai mintha körvonalazottabbak lennének, és az itt létező kutatói műhelyek hatására az empiria és elmélet összekapcsolása is határozottabb lenne.

A Közép-Európa Egyetem (CEU) sok tekintetben elűt az előbbi kettőtől. Ez egy nagyon fiatal magánegyetem, amelynek angol nyelvű posztgraduális kurzusaira elsősorban a volt szocialista tömbbe tartozó országok fiataljaiból rekrutálnak hallgatókat. Ezért nyilván nem egyértelmű, hogy az intézmény milyen szerepet tölt(het) be a magyar szociológia jelenében, de mivel az egyetem és a hozzá szorosan kapcsolódó kutató- és kutatást támogató intézetek Budapesten működnek, illetve az a tény, hogy az egyetemen több magyarországi (és magyarul is publikáló) oktató tevékenykedik, arra serkentett, hogy figyelmünket ezen intézmény felé is kiterjesszük. Ugyanakkor az egyetemre egyfajta nyitottság jellemző (a magyarországi viszonyok közepette jól ellátott könyvtárat külsősök is igénybe vehetik, az intézetben gyakran szerveznek konferenciákat, nyári egyetemeket stb.), és ez nyilván kihat a magyarországi szociológia életére is.

A budapesti CEU-n nincs külön szociológia szak, de létezik három olyan tanszék, ahol szociológusok is oktatnak: nacionalizmus tanulmányok (Nationalism Studies Program), a politikatudományok (Department of

Political Science), és a nemiség- és kultúratanulmányok tanszéke (Program on Gender&Culture). Ezen intézményi struktúra mellett könnyen megállapítható, hogy a magyar szociológia tudományának szempontjából itt nem létezhet egy konszenzusos kánon, a fiatal egyetem ilyen szempontból akár gyökértelesen is tekinthető. A kánon hiánya azonban kedvez az új típusú megközelítéseknek, ezért az itt tanító magyarországi oktatók zöme vagy az új kelet-európai átalakulások kérdésével foglalkozik, vagy a mai nyugati szociológiában ismeretes témák és problémaérzékelés honosításán fáradozik. Jelen esetben minket csupán az intézmény magyar szociológiában betöltött szerepe érdekel, ezért annak ellenére, hogy tudatában vagyunk, az itt tanítók és tanulók között a magyar ajkúak kisebbségben vannak, az intézmény maga mégiscsak kisugároz két, a tudomány jövőbeni fejlődése szempontjából lényeges elemet: a nemzetköziséghez való hozzá szokást és a (néha fájdalmasan könnyörtelen) szakmai versengést.

A jelen terepein: folyóiratok

Tanulmányunknak ebben a részében áttekintünk néhány 1990 után megjelenő szociológiai folyóiratot, illetve egyfajta „kontrolli-lapként” a *Valóság* című folyóiratot is. Ez utóbbira azért voltunk kíváncsiak, mert köztudott, hogy a magyar szociológiában korábban milyen fontos szerepet töltött be.

A folyóiratok kiválasztásának fő kritériuma az volt, hogy a lap felváltan szociológiaiként adja el magát, tehát méltán lehessen szaklapnak tekinteni. Ebből az áttekintésből azonban kihagyjuk a szakszociológiai folyóiratokat, hiszen ezek témaválasztása eléggé egysíkú, az illető szakhoz szorosan kapcsolódik. Az általános trendként már most megfogalmazható, hogy a szakma professzionalizálódási logikájának köszönhetően a kilencvenes években egyre több szakszociológiai folyóirat jelenik meg, illetve él tovább (például *Esély* - szociálpolitikai lap, *Educatio* - oktatásszociológiai lap, *Tér és társadalom*, *Jel-Kép* — a kommunikáció kutatásának lapja stb.). Ugyanakkor a magyar hagyományokhoz és a kelet-európai értelmiség küldetéstudatként való megéléséhez kapcsolódik az a tény, hogy a létező folyóiratok (például *2000*, *Hitel*, *Kritika*, *Mozgó Világ* stb.) és napilapok

szintén előszeretettel publikálnak ismert szociológusoktól vagy szociológiai írásokat.

Áttekintésünket kezdjük az 1991-ben, az egykori *Szociológia* c. lap helyébe lépő *Szociológiai Szemlével*. A lap tematikáját elsősorban a rendszerváltást kísérő gazdaszociológiai írások (privatizáció, munka világa, osztály/réteg probléma) határozzák meg. A nőkérdés vagy gender probléma 1993 végén jelentkezik, romakérdésről először 1995/3-as számban olvashatunk, 1996-ra tehetjük a rendszerváltás diskurzusának megszűnését (címben az 1996/1. számban szerepel először a „rendszerváltás óta” kifejezés), az EU csatlakozás (mezőgazdasági) dimenzióit feszegető írással csak 1998-ban találkozhatunk, a NATO vagy a hadsereg problémája teljesen hiányzik. A lapban gyakran találhatunk módszertani írásokat is, az elmúlt évek során pedig határozott elmozdulás történt a kvantitatív módszerek szélesebb használata tekintetében. Az elméleti jellegű írások elsősorban a szociológia klasszikusait érintik (Marx, Weber, Mannheim, Habermas), újabb megközelítéseket helyenként a recenziók rovatában láthatunk. Annak ellenére, hogy a lapban közölt szerzők tábora viszonylag könnyen behatárolható, az évek során fokozatosan próbálkoztak fiatalok bevonásával.

Az évi négy alkalommal megjelenő *Társadalomkutatás* című lap témaválasztása árnyaltabb az előbb ismertetett orgánumnénál. A magyar szociológia „nagy” témái (például mobilitás, osztály/réteg probléma) teljesen háttérbe szorulnak vagy nem is léteznek itt, de gyakran olvashatunk a környezetvédelemhez vagy bizonyos célcsoportokhoz kapcsolódó írásokat (például taxisok, a jazz és közönsége, a hadsereg problémái, szakszervezetek, munkanélküliség, áttelepült erdélyiek, idősgondozás, önkormányzatok). A tematikus árnyaltság azonban nem „teljes”, ugyanis például majdnem teljesen hiányzik a máshol gyakrabban felbukkanó gender-kérdés, vagy a kilencvenes években gyakori kutatási (és politikai) téma, a nemzeti identitás. Elméleti írásokat is csak elvétve találunk. A tanulmányok szelekciójára talán rányomja a bélyegét az a tény, hogy a szerzők elsősorban az MTA PTI-ből, illetve az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatásának Központjából kerülnek ki.

A *Társadalmi Szemle*, a Magyar Szocialista Munkáspárt egykori elméleti és politikai folyóirata 1989 augusztusától az MSZMP elméleti folyóirataként, 1991-től szocialista elméleti folyóiratként, 1994 augusztusától

pedig társadalomtudományi folyóiratként definiálta önmagát. A lap havonta jelenik meg, ezért érthető, hogy témaválasztása szétterjedőbb lehet. Gyakran találunk politológiai elemzéseket, gazdasági, banki szférához kapcsolódó írásokat, de kulturális jelenségekkel (esztétikával, zenével, festéssel, filmmel), hajléktalanokkal, devianciával, tömegkommunikációval, egyházzal, oktatással foglalkozó tanulmányokat is olvashatunk. Akárcsak a *Szociológiai Szemlében*, ebben a lapban is 1993-ra datálható a nőkérdés felbukkanása, de csak 1996-tól teljeseedik ki ez a diskurzus. A romakérdés itt is szintén 1995-ben jelenik meg, a rendszerváltás diskurzusa pedig 1994-ben tűnik el. Az előző két ismertetett lappal ellentétben ebben a folyóiratban, főképp 1995 után, már hangsúlyosabban felbukkan a globalizáció, a cyberspace, az információs és tudástársadalom problematikája. A NATO és EU-integrációval foglalkozó írások már a kilencvenes évek elején olvashatók, de a téma igazából csak 1996 után artikulálódik. A lapban megjelenő tanulmányok talán nem törekednek intenzíven szigorú társadalomtudományi módszerek használatára, és ahogy a tematikus gazdaság is éreztetheti, a folyóirat szorosan kíséri a belpolitikai történéseket.

AReplika 1990-es létrehozásakor vitákat, kritikákat, szakmai információkat közlő lapként indult, a magyar szociológiai élet felpozícionálására kívánt hozzájárulni. Mint ahogy azt már tanulmányunk előző részében ismertettük, ez részben sikerült is, hiszen ennek a lapnak az oldalain jelent meg a legtöbb, a szociológia intézményesülésével, jelenlegi állapotával foglalkozó írás. A lap 1993 márciusától új címlappal és formátummal jelenik meg, és ezek, a főszerkesztő akkori bejelentésével ellentétben (az átalakítások „mögött azonban fölösleges alapvető tartalmi és koncepcionális változásokat keresnünk”), valójában lényeges változások beindítását eredményezték. A lap minden szempontból színesebb lett, bátran nyúl a legkülönbözőbb témákhoz, napirenden tart a nyugati szociológiában divatos kérdéseket (posztmodern, gender témák, információs társadalom stb.), nyíltan felvállalja az interdiszciplinaritást, nem törekszik csak a szociológiai szakzsargon használatára. A lap külön sajátossága, hogy életútinterjúkat közöl olyan személyekkel, akiknek története valamilyen aktuális szociológiai problémának a kvintesszenciáját hordozzák, ezáltal a társadalom pedig a szó szoros értelmében is testközelből válik láthatóvá.

Részleges lapismertetőnkbe „kontrolli-lapként” a *Valóságot* is bevesszük, azzal a céllal, hogy megvizsgáljuk: a szakmai periodikákban létrejövő diskurzusok átfolyanak-e egy ismeretterjesztő (de korábban a szociológiát lelkesen népszerűsítő) folyóiratba. 1993-94-ig a *Valóság* még nagyon hasonlít egykori önmagára, ebben az időszakban viszonylag sok szociológiai témájú írás jelenik meg, ezek témaválasztása pedig összecseng a szakfolyóiratokban találhatóéhoz, sőt helyenként meg is előzi amazokat: a posztmodernről, globalizációról már 1990-ben írnak, a romakérdésről, homoszexualitásról, európai integrációról pedig 1991-ben. A szakfolyóiratokban ezek a témák csak később bukkanak fel. Legnagyobb hordereje a rendszerváltás diskurzusának van, ebben a lapban részletesen és sok szempontból taglalják ezt az eseményegyüttest (például „társadalomlélektani tényezők a rendszerváltozásban”, „a rendszerváltás társadalmi kihatásai”, „rendszerváltás az egészségügyben”, „karakter és rendszerváltás”, „a rendszerváltás pszichológiája”, „a rendszerváltás második fordulója”, „rendszerváltás és kriminalitás” stb.). 1994 márciusában szerkesztőségi cserékre kerül sor, a szerkesztőbizottság akkori elnökének beköszöntőjében pedig azt olvashatjuk, hogy a lap az elkövetkező időszakban fokozottabb figyelmet szentel majd a „köztes” Európa sorskérdéseinek. A következő években kevesebb szociológia témájú írás jelenik meg, ezek közül a legtöbb kisebbségi, nyelv- és olvasásszociológiai problematikát tárgyaló tanulmány. Bizonyos témák továbbra is jelen vannak (globalizáció, oktatás, NATO stb.), a politológiai elemzéseknek viszont aktuálpolitikai kicsengésük lett. A szociológia mintha visszavonult volna a lapból, amire íme egy jellegzetes eset: 1996-ban megjelent egy Andorka Rudolf írás „Új elméleti orientációk a világ szociológiájában” címmel, amelyben a szerző egyértelműen felkéri kollégáit, hogy reflektáljanak a felvetett kérdésekre. Az eredmény: egyetlen reflexió sem született.

A szociológia talán visszavonult a lapból, de az általa korábban gerjesztett diskurzusok ott maradtak. Mivel azonban a lap újabb koncepciójába nem vehetett be bármilyen szociologizáló diskurzust, ezért egyfajta „prúd stratégiát” alkalmazott: a jelen társadalmi valóságától nem fordult el, de nem is igyekezett a közelébe. Ennek egyenes következménye az egyre több művelődéstörténeti, illetve kultúrtörténeti írás. Állításunkat alátámasztandó, íme egy újabb példa: Mint korábban jeleztük, a *Valóság* hamarabb

reagált a gendertémára, mint a többi folyóirat. A diskurzus ottmaradásának és a szociológia kivonulásának eredményeképpen 1994 után már csak ilyen témájú írásokat olvashatunk: nők élete a 18. században, művelt muzulmán nők a középkori al-Andalúzban, adalékok a homoszexualitás középkori történetéhez.

Az általunk szemrevételezett folyóiratokban, talán a *Replika* újabb évfolyamait leszámítva, viszonylag kismértékben találhatunk elméleti jellegű írásokat. Ez egyrészt azért lenne szükséges, mert a magyar szociológia általában tíz-tizenöt éves késéssel követte a világ szociológiájában beállt változásokat (Andorka 1996), másrészt pedig a kutatások, hipotézisek mögött meghúzódó elméletek elavultsága az eredmények nemzetközi elfogadtatását is megkérdőjelezheti.

Összegzés

Tanulmányunkban röviden vázoltuk, hogy a szociológia a hatvanas évektől kezdődően hogyan alakult át egyfajta alternatív valóságképző diszciplínává, illetve hogy mi történt ezzel az örökséggel az elmúlt évtizedben.

A felhalmozott társadalomtudományi tudás jó része bevándorolt az egyetemi képzés tanrendjébe, de ezen tudáscsomagnak csak a hetvenes, nyolcvanas évekbeli „nagy” eredményei (például: mobilitásvizsgálatok, társadalmi rétegződésmodellek, gazdasági elitek) horgonyozhattak le az akadémiai kánon világában. Az elmúlt évtized kutatása továbbra is zajlik, az itt született eredmények egyelőre csak választható tantárgyként szivárognak be az egyetemek kapuin. A közelmúlt talán még túlságosan is közel van ahhoz, hogy leülepedett, konszenzusos képpel rendelkezünk róla.

A tanrendek vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy az ELTE-n a legnagyobb a képzési rendszerbe beépülő öröklött tudásanyag, ez azonban mintha nem járna együtt a jelen kellő intenzitású vizsgálódásaival. A kilencvenes évekre való szakmai reflexiókat — paradox módon - strukturálisan gátolja az öröklött tudásanyag átadási kényszere, az új keletű kutatások eredményei ugyanis még nem szerveződtek diskurzusba. A BKE-n, az egyetem profiljából adódóan is szűkebb kánonnal találkozunk, de ezzel

párhuzamosan kialakuló félben van az új paradigmák intézményesülése, amelyet egyrészt az empiria és elmélet nagyon is tudatos összekapcsolása, másrészt talán az itt zajló képzéshez közel álló és egyre nagyobb szakmai tekintélyt kivívó *Replika* című folyóirat megléte magyaráz. A CEU-n zajló oktatásnak csak kismértékben kell számolnia a magyar szociológiában az elmúlt évtizedekben felhalmozott szaktudással, az egyetem létrejötté pillanatában elsősorban a nyugati paradigmák, diskurzusok integrálására, és Közép-Európába való szállítására helyezte a hangsúlyt. Ez az egyetem a magyar szociológia szempontjából azonban mégsem tekinthető idegen testnek, hanem sokkal inkább a nyugati szakirodalom és megközelítési módok helyben történő megismerésének csatornájaként értelmezhető.

Az általunk megvizsgált néhány folyóirat alapján kijelenthetjük, hogy a publikációk fő trendje a szakmaiság, a módszertani szigor felé tolódik el. A szakma életében ez fontos változást idéz elő, de ezzel párhuzamosan számolni kell a szociológia közéleti szerepének csökkenésével, a szélesebb nyilvánosságból való részleges visszavonulásával. A szociológiának egyik társadalomtudománynak kell lennie a többi között, ami magyarországi kontextusban (is) a szakma presztízsének visszaesését jelenti. A professzionalizáción túl, a tudomány jövőjét illetően mindenképp számolni kell az interdiszciplináris megközelítések felértékelődésével. Ezek a megközelítések egyrészt azért szükségesek, mert a társadalmi folyamatok komplex jellege is ezt kívánja meg, másrészt pedig azért, mert a szakma ezáltal újszerűséget építhet önmagába, és így növelheti megkérdőjelezett státusát. Szintén a szociológia megerősödését szolgálja a társadalomtörténeti kutatások elterjedése, amelyre jelenleg szintén látunk jeleket (például az ELTE-n beindult társadalomtörténeti tanszék).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andorka Rudolf: Új elméleti orientációk a világ szociológiájában. In *Valóság*, 1996. 2.
Csepeli György - Örkény Antal - Scheppele, Kim Lane: A kelet-európai társadalomtudomány szerzett immunhiányos betegségének tünetei. In *Replika*, 1998. 33-34.
Csepeli György-Wessely Anna: A közép-európai szociológia kognitív esélye. In *Replika*, 1992. 1-2.

- Hovanyecz László: Hol a szociológia mostanában? Beszélgetés Némedi Dénes szociológussal. In *Társadalmi Szemle*, 1996. 3. 22-29.
- Kuczi Tibor: Szociológia, ideológia, közbeszéd. In: Kuczi Tibor - Becskeházi Attila (szerk): *Valóság '70*, Budapest, 1992, Scientia Humana.
- Némedi Dénes - Róbert Péter: A szociológia diszciplináris helyzete Magyarországon. In *Szociológiai Szemle*, 1995. 4. 57-72.
- Saad József: Magyar szociológiatörténet: minek a története? Vázlat a magyar társadalomtani-szociológiai gondolkodás 1945 előtti történetéről. In *Replika*, 1996.23-24.
- Tamás Pál: Egy szakma „Sturm und Drang” után (A magyar szociológia a nyolcvanas években). In *Szociológia*, 1989. 4. 455-485.
- Tamás Pál: Kontinuitás és diszkontinuitás a 90-es évek magyar társadalomkutatásában. A Sturm und Drang emléke. In *Magyar Tudomány* 1993. 3. 301-314.
- Tamás Pál: A sündisznó és a sűrölókefe. Szociológia és társadalmi gyakorlat az új Kelet-Európában. In *XXX 1963-ban alakult meg a Szociológiai Kutatócsoport*. Budapest, 1994. MTA Szociológiai Intézete, MTA TKKK.
- Tóth Pál Péter: Fenyegetett helyzetben a szociológia?! Beszélgetés Cseh-Szombathy Lászlóval, Szelényi Ivánnal, Losonczi Ágnessel, Wessely Annával és Kovács Imrével. In *Magyar Tudomány*, 1992. 5.

*** Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem: *KARI TÁJÉKOZTATÓK a szakokról és a szakirányokról*, Budapest 1999. április.

www.bke.hu/tarskar.html

www.ceu.hu

www.elte.hu/elte/sociology

What's new s in the sociological thinking of the region?

What has happened to sociology in East-Central Europe since the collapse of communism? The five papers in this issue seek answers to this question. Our research hypotheses center around the notions „legacy - imitation - invention”: what has proven viable from scientific knowledge accumulated in the past?; what kind of Western patterns have been borrowed in sociology during the last decade?; and which of the new ideas have been developed from inside? Of course, sociology has changed differently in the individual ex-communist countries of the region. The papers focus, among others, on these differences and on how they can be interpreted.

According to our preliminary results, Poland that had a long tradition in sociology could overcome the difficulties of regime change rather easily: the renewal of sociology took place on the basis of already existing knowledge. Sociology in Slovakia, however, seems to recover slowly from a multiple disease. In that country social sciences were not prepared for the political change; following the divorce with the Czech Republic, sociology could not rely on the help of the „older brother” any longer; and under the authoritarian rule by Meciar, the renewal of the discipline was further delayed. The most dramatic is the plight of the Serbian scholars: it is hard to predict whether or not war-time sociology will ever result in a proper sociology of war. Sociology in Romania still faces the same problem as before 1989: it has to clarify its relations to state power and establish the independence of scientific research. Finally, in Hungary it was primarily the role of intellectuals that had to be redefined during the past decade - a traditional problem of the scientific community. Here scientific discourse has also been shaped to a large degree by marketization/globalization of sociological research.